

**К О Н Ц Е П Ц І Я
ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ
(12-РІЧНА ШКОЛА)**

ЗАТВЕРДЖЕНО
Постановою Колегії МОН
України та
Президією АПН України
N 12/5-2 від 22.11.2001

КОНЦЕПЦІЯ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ (12-РІЧНА ШКОЛА)

Вступ

Освіта ХХІ століття - це освіта для людини. Її стрижень - розвиваюча, культуротворча домінанта, виховання відповідальної особистості, яка здатна до самоосвіти і саморозвитку, вміє критично мислити, опрацьовувати різноманітну інформацію, використовувати набуті знання і вміння для творчого розв'язання проблем, прагне змінити на краще своє життя і життя своєї країни. ХХІ століття - це час переходу до високотехнологічного інформаційного суспільства, у якому якість людського потенціалу, рівень освіченості і культури всього населення набувають вирішального значення для економічного і соціального поступу країни. Інтеграція і глобалізація соціальних, економічних і культурних процесів, які відбуваються у світі, перспективи розвитку української держави на найближчі два десятиліття вимагають глибокого оновлення системи освіти, зумовлюють її випереджувальний характер.

Входження України у світовий освітній простір зумовлює приведення вітчизняних освітніх стандартів, зокрема щодо тривалості здобуття загальної середньої освіти, відповідність з нормами світового співтовариства (не менше 12 років). Досі вона не відповідала цим нормам і становила 10 років для учнів, які вчаться у трирічній початковій школі (а таких 75%), і 11 років - для решти дітей. Це не сприяє підвищенню рівня освіченості молодого покоління, поглиблює розрив між дошкіллям і початковою школою, загальноосвітньою і вищою школою.

Охоплення дітей 6-річного віку шкільним навчанням дозволить виправити ситуацію, яка склалася нині щодо недостатнього використання психологічних можливостей шостого - сьомого року життя дитини для її повноцінного розвитку. Зараз лише 50% міських дітей і 19% сільських виховуються у підготовчих групах дошкільних

закладів. Залучення до навчання шестиліток за програмою 4-річної школи вирівняє можливості дітей цього віку у своєчасному одержанні якісної шкільної освіти.

Слід зважити і на те, що 12-річна школа - економічно доцільна й ефективна форма зайнятості молоді 17 - 18-річного віку, яка в умовах конкуренції на ринку праці далеко не завжди може знайти роботу.

Слабким місцем нашої школи є несформованість у частини її випускників належного рівня національної свідомості, достатньої життєвої компетентності, соціального розвитку, необхідної комп'ютерної грамотності, вміння опрацьовувати інформацію, володіння іноземними мовами. Недоліком загальноосвітньої підготовки залишаються недостатні вміння учнів вільно використовувати здобуті знання для розв'язання практичних завдань, аналізу нестандартних ситуацій. Зміст шкільної освіти переобтяжений надмірним фактологічним матеріалом, містить відомості, які не мають суттєвої загальноосвітньої цінності, його склад і структура недостатньо враховують необхідність диференціації навчання залежно від нахилів, здібностей, життєвих планів школярів. За останні роки значно зросло навчальне навантаження учнів, зумовлене невідповідністю змісту освіти, навчальних технологій їхнім віковим психофізіологічним особливостям. Це гальмує різнобічний розвиток дітей, негативно впливає на стан їхнього здоров'я, мотивацію учіння.

Все це вимагає перегляду підходів до визначення мети і завдань шкільної освіти, формування її змісту, організації навчально-виховного процесу.

Зосередженість на потребах освіти і розвитку учнів передбачає пряму залежність проектування навчального змісту і методичного забезпечення від вікових та індивідуальних особливостей школярів. Основою всіх перетворень має стати реальне знання потенційних можливостей дітей, прогнозування потреб і моделей розвитку особистості. Саме на цьому ґрунтується застосування особистісно орієнтованих педагогічних технологій.

Вектор шкільної освіти, спрямовуючись у площину цінностей особистісного розвитку, варіативності і відкритості школи, зумовлює принципову необхідність переосмислення усіх факторів, від яких залежить якість навчально-виховного процесу, змісту, методів, форм навчання і виховання, системи контролю і оцінювання, управлінських рішень, взаємовідповідальності учасників навчально-виховного процесу.

I. Мета, завдання і засади діяльності школи

Загальна середня освіта має забезпечити умови для морального, інтелектуального, фізичного, художньо-естетичного розвитку учнів, виховання громадянина демократичного суспільства, яке визнає освіченість, вихованість, культуру найвищими цінностями, незамінними чинниками соціального прогресу.

Середня загальноосвітня школа є тим основним соціальним інститутом, що реалізує мету загальної середньої освіти, робить вирішальний внесок у формування інтелекту, самосвідомості нації, забезпечення її фізичного і духовного здоров'я.

Загальноосвітня школа України має здійснити прорив до якісно нової освіти всіх дітей шкільного віку. Це вимагає пріоритетної уваги до навчального змісту і методик, які формують світогляд, ціннісні орієнтації, уміння самостійно вчитися, критично мислити, користуватись комп'ютером, здатність до самопізнання і самореалізації особистості у різних видах творчої діяльності, вміння і навички, необхідні для життєвого і професійного вибору.

Основними Завданнями загальноосвітньої школи є:

- різнобічний розвиток індивідуальності дитини на основі виявлення її задатків і здібностей, формування ціннісних орієнтацій, задоволення інтересів і потреб;

- збереження і зміцнення морального, фізичного і психічного здоров'я вихованців; виховання школяра як громадянина України, національно свідомої, вільної, демократичної, життєво і соціально компетентної особистості, здатної здійснювати самостійний вибір і приймати відповідальні рішення у різноманітних життєвих ситуаціях; формування у школярів бажання і уміння вчитися, виховання потреби і здатності до навчання упродовж усього життя, вироблення умінь практичного і творчого застосування здобутих знань;

- становлення в учнів цілісного наукового світогляду, загальнонаукової, загальнокультурної, технологічної, комунікативної і соціальної компетентностей на основі засвоєння системи знань про природу, людину, суспільство, культуру, виробництво, оволодіння засобами пізнавальної і практичної діяльності;

- виховання в учнів любові до праці, забезпечення умов для їх життєвого і професійного самовизначення, формування готовності до свідомого вибору і оволодіння майбутньою професією;

виховання школяра як людини моральної, відповідальної, людини культури з розвиненим естетичним і етичним ставленням до навколишнього світу і самої себе.

Школа - це простір життя дитини; тут вона не готується до життя, а повноцінно живе, і тому вся діяльність навчального закладу вибудовується так, щоб сприяти становленню особистості як творця і проектувальника власного життя, гармонізації і гуманізації відносин між учнями і педагогами, школою і родиною, ґрунтуючись на ідеї самоцінності дитинства, діалогу, усвідомленого вибору особистого життєвого шляху.

Взаємодія загальноосвітніх навчальних закладів, сім'ї і суспільства у вихованні дітей, їх адаптації до умов соціального середовища здійснюється в ході соціально-педагогічного патронажу.

Українська школа будується на принципах єдності і варіативності.

Єдність школи передбачає спільність мети і завдань кожного з її ступенів, наступність і взаємозв'язок між ними, надання усім дітям однакових стартових умов у здобутті загальної середньої освіти незалежно від типу навчального закладу, соціального становища батьків. Будь-яка школа України функціонує як українська національна школа, виховуючи свідомих громадян української держави незалежно від мови навчання і підпорядкування закладу. Середня школа є невід'ємною ланкою системи безперервної освіти і забезпечує рівень загальноосвітньої підготовки, достатній для подальшого здобуття освіти на наступних її етапах.

Варіативність школи на противагу її жорсткої унормованості, уніфікованості означає визнання правомірності різних шляхів реалізації єдиної мети і завдань шкільної освіти на основі функціонування різних типів загальноосвітніх навчальних закладів, застосування різних педагогічних систем і педагогічних технологій.

Загальноосвітня школа за своєю сутністю є демократичною. Її демократичний характер визначається відкритістю перед суспільством, участю учнів, їхніх батьків, педагогічного колективу і представників громадськості у розробці та реалізації стратегії і змісту її діяльності, відповідальністю навчального закладу за якість освітніх послуг перед споживачем і державою.

Діяльність школи ґрунтується на засадах органічного поєднання національного і загальнолюдського. Домінантою виховного процесу має стати виховання в учнів патріотизму з новим змістовним наповненням. З одного боку, це виховання почуття любові до рідного

краю, свого народу, держави, відповідальності за їхнє майбутнє, а з іншого, - відкритість до сприйняття різноманітних культур світу, освоєння фундаментальних духовних цінностей людства - гуманізму, свободи, справедливості, толерантності, культури миру, національного примирення, збереження природи.

Загальноосвітня школа України є світською. Шкільний освітній процес будується на засадах наукових знань, будь-який предмет вивчення розглядається у відповідності з даними про нього сучасної науки. Втручання в діяльність школи релігійних організацій, пропаганда релігійних віровчень, прилучення учнів до релігійної віри у загальноосвітній школі не допускаються. Водночас у процесі вивчення гуманітарних предметів доцільне загальне ознайомлення школярів з релігіями як феноменом загальнолюдської культури.

II. Структура 12-річної школи

12-річна школа має три ступені: початкову, основну і старшу, які можуть функціонувати разом або окремо. Середні загальноосвітні навчальні заклади на договірних засадах можуть входити до складу різноманітних навчально-виховних комплексів, зберігаючи статус юридичної особи.

Обов'язковість повної загальної середньої освіти, збільшення терміну навчання вимагають уточнення функцій і пріоритетних завдань кожного ступеня школи і водночас забезпечення її цілісності.

Початкова школа є чотирирічною. До неї вступають діти, яким до 1 вересня, як правило, виповнилося 6 років і які за результатами медичного і психологічного обстеження не мають протипоказань для систематичного шкільного навчання.

Кожна дитина до школи має одержати відповідну підготовку за вимогами Базового компонента дошкільної освіти у дошкільних навчальних закладах, при школі чи в сім'ї.

Початкова школа, зберігаючи наступність із дошкільним періодом дитинства, забезпечує подальше становлення особистості дитини, її інтелектуальний, фізичний, соціальний розвиток. Пріоритетними у початкових класах є загальнонавчальні, розвивальні, виховні, оздоровчі функції. Характерним для початкової школи є практична спрямованість змісту, інтеграція знань, що дозволяє краще врахувати визначальну особливість молодших школярів - цілісність сприймання і освоєння навколишньої дійсності.

У молодших школярів формується розгорнута навчальна діяльність (уміння вчитися) шляхом оволодіння організаційними, логікомовленневими, пізнавальними і контрольооцінними уміннями й навичками, набуття особистого досвіду культури поведінки в соціальному та природному оточенні, співпраці у різних видах діяльності. Освітніми результатами цього ступеня школи є повноцінні мовленнєві, читацькі, обчислювальні, фізкультурно-рухові уміння і навички, узагальнені знання про реальний світ у його зв'язках і залежностях, достатньо розвинені мислення, уява, пам'ять, сенсорні уміння, здатність до творчого самовираження, особистісно ціннісного ставлення до праці, мистецтва, здоров'я, уміння виконувати нескладні творчі завдання.

Враховуючи широкий діапазон вікових особливостей молодших школярів, у структурі початкової школи необхідно розрізнити мікроетапи: I-II класи, у яких навчаються діти 6-7 річного віку, і III-IV класи.

Для дітей з особливими потребами може бути організована система корекційної допомоги без відриву від класного колективу. Доцільним є забезпечення в паралелях вивчення цими учнями окремих предметів у сприятливіших умовах із урахуванням типу і темпу їх психічного розвитку.

Основна школа (5-9 класи) дає базову загальну середню освіту, що є фундаментом загальноосвітньої підготовки всіх школярів, формує в них готовність до вибору і реалізації форми подальшого одержання освіти і профілю навчання. У цьому віці в учнів загалом завершується формування загальнонавчальних умінь і навичок, оволодіння навчальним матеріалом на рівні, достатньому для подальшого навчання. Важливого значення надається формуванню здорового способу життя, правовому й екологічному вихованню. Завершуючи основну школу, учні на практичному рівні мають добре володіти українською мовою, рідною мовою у школах національних меншин, однією іноземною мовою, вміти користуватися комп'ютером.

Зміна умов навчання (нові предмети і вчителі, нерідко зміна учнівського колективу і режиму навчання) збігаються із складним підлітковим періодом переходу учнів від дитинства до дорослості. Відповідно до психофізіологічних особливостей учнів (молодші, старші підлітки, рання юність) у структурі основної школи слід враховувати специфічну роль 5-6 і 7-9 класів. У 5-6 класах переважає пропедевтичний характер вивчення більшості предметів. Тут мають

ширше запроваджуватися інтегровані курси, інтенсивне вивчення іноземних мов.

У 7-9 класах пізнавальні інтереси учнів стають стійкішими, з'являються нові, досить сильні мотиви навчання, змінюються критерії самооцінки й оцінки навколишнього, досягаються якісні зміни у способах навчальної діяльності, зміцнюється воля і характер, прагнення до неформального спілкування і лідерства. Саме тут поступово розгортається систематичне вивчення основ наук, підвищується роль теоретичних знань у змісті освіти, забезпечується задоволення різноманітних пізнавальних інтересів школярів.

Старша школа (10-12 класи) є останнім етапом одержання повної загальної середньої освіти, на якому завершується формування цілісної картини світу, оволодіння способами пізнавальної і комунікативної діяльності, уміннями одержувати з різних джерел і переробляти інформацію, застосовувати знання. Старша школа функціонує переважно як профільна. Це створює значно кращі умови для диференційованого навчання, врахування індивідуальних особливостей розвитку учнів, які відрізняються передусім якісним складом своїх здібностей. Тут доцільним є поглиблене вивчення окремих предметів, широке використання курсів за вибором (економіки, екології, психології, програмування, соціальних тренінгів, автосправи тощо), факультативів.

Незалежно від профілю навчання реалізується спільна, єдина для всіх шкіл частина навчального змісту, для чого відводиться не менше 65 відсотків сумарного загальнорічного навантаження.

Профільність навчання визначається з урахуванням освітніх потреб учнів, кадрових можливостей і матеріальної бази школи, соціокультурного і виробничого середовища, перспектив здобуття подальшої освіти випускниками школи. Профільне вивчення ряду предметів забезпечує належний рівень підготовки випускників школи до вступу у вищі навчальні заклади, але як правило, не дає професії.

Залежно від умов роботи конкретної школи профільність навчання може бути реалізована як у межах всього навчального закладу, так і в окремих класах або групах учнів. Не виключається робота шкіл і класів без строго визначеного профілю навчання (т. зв. загальноосвітній профіль).

У сільських районах, де школи не мають паралельних класів, для забезпечення профільного навчання перспективним є створення опорної старшої школи з пришкільним інтернатом, поширення різних форм дистанційного профільного навчання для обдарованої молоді,

створення при вищих навчальних закладах ліцеїв для учнів сільської місцевості.

Збільшення віку учнів старшої школи, орієнтація на подальший вибір професії сприяють розширенню життєвої і соціальної компетентності старшокласників, появі нових мотивів учіння, самоорганізації і самореалізації особистості.

Повна загальна середня освіта має бути доступною для всіх дітей незалежно від місця проживання і соціального статусу батьків. Між етапами шкільного навчання не повинно бути бар'єрів для переходу учнів від одного етапу до іншого.

III. Зміст загальної середньої освіти

Модернізація змісту шкільної освіти ґрунтується на врахуванні позитивних надбань української школи і водночас передбачає істотні зміни, зумовлені сучасними тенденціями суспільного розвитку.

Зміст освіти у 12-річній школі оновлюється цілісно з урахуванням таких пріоритетів:

- створення передумов для різнобічного розвитку особистості, індивідуалізації та диференціації навчання, переходу до особистісно орієнтованих педагогічних технологій;
- виховання особистісних якостей громадянина - патріота України;
- формування життєвої, соціальної, комунікативної і комп'ютерної компетентностей учнів;
- посилення практично-діяльної і творчої складових у змісті всіх освітніх галузей;
- гуманізації та гуманітаризації змісту навчання;
- комплексної реалізації оздоровчої функції шкільної освіти;
- приведення обсягу і складності змісту у відповідність до вікових можливостей дітей, перспективами їх розвитку;
- забезпечення у старшій школі профільності навчання, генералізації та інтеграції знань на основі фундаментальних ідей, законів і теорій;
- перерозподілу навчального змісту між ступенями школи;
- забезпечення наступності навчального змісту і вимог щодо його засвоєння між дошкільною освітою і початковою школою;
- початковою і основною школою; основною і старшою школою; загальноосвітньою підготовкою та вимогами професійно-технічної і вищої освіти.

Методологічною основою визначення змісту шкільної освіти є загальнолюдські і національні цінності, центрованість на актуальних і перспективних інтересах дитини. Зміст визначається на засадах його фундаменталізації, науковості і системності знань, їх цінності для соціального становлення людини, гуманізації і демократизації шкільної освіти, ідей полікультурності, взаємоповаги між націями і народами, світського характеру школи. У доборі змісту враховуються його доступність, науковість, наступність і перспективність, практичне значення, можливості для загальнокультурного, наукового, технологічного розвитку особистості, індивідуалізації, диференціації навчання. Зміст шкільної освіти детермінований українознавчим спрямуванням, що безпосередньо забезпечується вивченням таких загальноосвітніх предметів як українська мова, українська література, історія України, географія України, українська художня культура тощо, а також шляхом висвітлення українознавчого матеріалу у змісті інших навчальних предметів.

Зміст шкільної освіти має бути осучаснений таким чином, щоб випускники 12-річної школи могли швидко адаптуватися у самостійному житті, цілеспрямовано використати свій потенціал як для самореалізації в професійному і особистому плані, так і в інтересах суспільства, держави. Принциповими підходами в оновленні змісту загальної середньої освіти є такі.

У сучасному світі знання стають все більш доступними для тих, хто хоче оволодіти ними, тому переосмислюється самоцінність знань. Натомість зростає роль умінь добувати, переробляти інформацію, одержану з різних джерел, застосовувати її для індивідуального розвитку і самовдосконалення людини. Це зумовлює зменшення питомої ваги готової інформації, зміну співвідношення між структурними елементами змісту на користь засвоєння учнями способів пізнання, набуття особистого досвіду творчої діяльності, посилення світоглядного компонента змісту. Поряд з традиційними джерелами здобуття знань широко використовується глобальні і локальні інформаційні мережі з різноманітними базами даних та профільованими експертними системами.

Прискорення процесів оновлення інформації, інтеграції і диференціації наукових знань загострює проблему збереження у шкільному змісті базового ядра - найбільш цінної і незамінної для освіченості і розвитку людини його складової. Вона є відносно стабільною основою становлення світогляду, що базується на науковій, художній, технічній картинах світу, а також на морально-

етичних цінностях. Розвантаження і перерозподіл шкільного змісту не повинні зменшити системоутворювальну роль базових знань.

Зазначені підходи до реформування змісту шкільної освіти конкретизує Базовий навчальний план, який унормовує основні параметри організації навчально-виховного процесу: його тривалість, розподіл часу за роками навчання, освітніми галузями, інваріантною і варіативною складовими.

Інваріантна складова забезпечує єдність освітнього простору, визначаючи зміст загальнокультурної, загальнонаукової і технологічної (трудової) підготовки всіх учнів, прилучення їх до загальнолюдських і національних цінностей. У 12-річній школі ця підготовка забезпечується через обов'язкові освітні галузі: мова і література, суспільствознавство (або громадянознавство), художня культура (або мистецтво), природознавство, математика, інформатика, технології, основи здоров'я і фізична культура. Їх набір відповідає структурі діяльності людини, містить знання про людину, природу, суспільство, науку, виробництво і є змістовою основою для формування в учнів цілісного уявлення про світ на рівні загальноосвітньої підготовки, достатньої для вибору професії і продовження освіти.

Варіативна складова охоплює регіональний і шкільний блоки. Вона створює передумови для відображення у змісті природних, соціокультурних особливостей регіону, а, головне, для диференціації, індивідуалізації, а у старшій школі і профільності навчання, задоволення освітніх потреб груп і окремих учнів з урахуванням умов роботи конкретної школи.

Роль варіативного компонента у змісті шкільної освіти поступово зростає. У початковій школі на нього відводиться 8-10% навчального часу, в основній - 15-20%, у старшій - до 35%. Якщо організація профільного навчання у старшій школі неможлива, години варіативного компонента пропорційно розподіляються між освітніми галузями інваріантної частини, використовуються для вивчення курсів за вибором.

Входження молодих поколінь у глобалізований, динамічний світ, у відкрите суспільство підносить роль життєвої і соціальної компетентностей учнів. Громадянська освіта, економічне, правове, екологічне виховання сприяють активному життєвому і соціальному самовираженню особистості. Блок соціального змісту має бути збагачений, систематизований, перерозподілений по шкільній вертикалі. Соціально орієнтованим знанням слід надати виразного

культурологічного та життєвого спрямування, виділити домінанти на кожному ступені школи. Зміст суспільствознавчої галузі має бути чітко структурований у блоки історичної і суспільствознавчої освіти. Більш цілісно і повно розглядається історія України в контексті світової історії.

Посилюється розвивальне, практичне і виховне спрямування мовно-літературної освіти, формування у процесі вивчення всіх предметів мовної культури особистості. Сучасне розуміння ролі української мови в школі повинно виявлятися у чотирьох взаємопов'язаних аспектах: 1) як навчальний предмет в усіх навчальних закладах; 2) як основний засіб комунікації і одержання знань з інших (не мовних) сфер пізнання; 3) як засіб трансформації одержаної учнем інформації в особистісну систему знань, умінь, переконань; 4) як засіб розвитку і самовираження особистості школяра, утвердження в суспільстві.

У процесі формування демократичного суспільства в умовах поліетнічної держави посилюється увага до мов національних спільнот, що входять до складу українського народу (російської, польської, угорської, болгарської, єврейської та ін.). Цими мовами може здійснюватись навчальний процес у школах, вони можуть вивчатися як навчальний предмет.

Принципових змін вимагає вивчення іноземних мов. Доцільно розширити коло їх вивчення, зокрема збільшити питому вагу та активізувати оволодіння мовами тих держав, з якими Україна розвиває перспективні довготривалі зв'язки: французької, іспанської, японської, китайської, арабської. Необхідно так перерозподілити зміст і години мовної освіти, щоб в основній школі всі учні засвоїли на рівні практичного володіння принаймні одну іноземну мову, а за належних умов вводити вивчення кількох іноземних мов. У початковій школі вивчення іноземної мови можливе за рахунок варіативного компонента з 2 класу.

Формуючи зміст природознавчої галузі, слід переструктурувати його, чітко визначивши послідовність і тривалість вивчення її складових по класах, посилити практичний характер змісту, його гуманітарну спрямованість, що сприятиме більш переконливому розкриттю ролі людини у пізнанні природи, цілісності його сприйняття. Зміст цієї галузі закладає підвалини формування наукового світогляду і стилю мислення, є основою розуміння сучасних технологій і виробництв, розвитку екологічного мислення.

Він реалізується через традиційні навчальні предмети і курси фізики, хімії, біології, географії, астрономії, а також шляхом їх інтеграції на певних етапах навчання.

Пріоритети у навчанні математики надаються формуванню в учнів уявлення про сутність математичного знання, ознайомлення їх з ідеями і методами математики, її роллю у пізнанні і перетворенні дійсності, забезпеченню оволодіння системою математичних знань і вмінь, які мають передусім загальноосвітнє, загальнокультурне спрямування, а також необхідні для успішного вивчення інших освітніх галузей.

Зростання соціальної й особистісної значущості опанування учнями комп'ютерної грамотності, без якої неможлива успішна адаптація в інформаційному суспільстві, вимагає докорінних змін в інформатизації загальної середньої освіти. До складу загальноосвітніх предметів уводиться інформатика. Комп'ютерне орієнтовані засоби навчання мають застосовуватися на всіх ступенях школи. Зокрема, у 1-6 класах комп'ютер може використовуватись як засіб навчальної діяльності з метою оволодіння школярами первинними вміннями і навичками роботи з цим; у 7-9 класах забезпечується вивчення базового курсу "Основи інформатики", у 10-12 класах - поглиблене вивчення окремих розділів з інформатики з урахуванням профільності підготовки та за вибором учнів. Запроваджуються центри ресурсного програмного забезпечення всіх навчальних предметів.

Комплексного підходу вимагає реалізація оздоровчої функції школи. Передусім слід зняти перевантаження дитячої пам'яті і статичне навантаження м'язів - розвантажити зміст на всіх ступенях школи від несуттєвої інформації, перенасичення численними фактами, термінами, датами, правилами тощо. Піднесення оздоровчої функції фізичної культури передбачає нормативне відпрацювання рухового режиму 12-річної школи, введення в усіх класах 3 уроків фізичного виховання, забезпечення диференційованого підходу до різних груп дітей, посилення мотиваційного компоненту виховання здорового способу життя. Ідеї культури фізичного і психічного здоров'я мають знайти відображення у змісті різних предметів на рівні практичного утвердження в свідомості учнів необхідності бережливого ставлення до свого здоров'я і здоров'я інших як найвищої цінності. Окрім того, в усіх класах доцільним є введення

інтегрованого курсу "Основи здоров'я", який включає, зокрема, валеологію і основи безпеки життєдіяльності.

Суттєвого перегляду вимагають зміст і функції шкільної художньо-естетичної освіти. Основна її мета вбачається в розвитку світоглядних уявлень учнів, їх естетичного ставлення до дійсності та особистісно ціннісного ставлення до мистецтва, здатності до сприймання, розуміння і творення художніх образів, формуванні потреб в художньо-творчій самореалізації і духовному самовдосконаленні. У процесі навчання учні мають прилучитися до образних мов різних видів мистецтв, розмаїття жанрів і стилів українського і зарубіжного мистецтва, пізнати своєрідність вітчизняної художньої культури в контексті світових культуротворчих процесів. У початковій та основній школі художньо-естетична галузь може реалізуватися через традиційні навчальні предмети з музики та образотворчого мистецтва або через інтегрований курс "Мистецтво". У старших класах доцільне впровадження інтегрованих курсів "Художня культура" та "Основи естетики", опанування яких має сприяти формуванню в учнів цілісного уявлення про художньо-естетичну картину світу.

Сучасний світ не тільки насичений інформацією, він надзвичайно технологічний, тому школа має створити умови для достатнього оволодіння дітьми життєво необхідними політехнічними знаннями, уміннями і навичками.

Трудова підготовка у 12-річній школі повинна забезпечувати ознайомлення учнів з основами сучасного виробництва, основними технологічними процесами, основами технічної творчості, сільськогосподарського дослідництва, дизайну, декоративно-ужиткового мистецтва; набуття навичок роботи знаряддями праці різних рівнів досконалості (від ручних до автоматизованих, в т. ч. комп'ютерною технікою); формування технолого-конструкторських, економічних, екологічних знань і вмінь. Вона сприяє професійному самовизначенню школярів, формуванню в них якостей, необхідних для трудової діяльності в різних сферах виробництва, обслуговування, побуті і подальшого їх навчання та професійного удосконалення.

Зміст трудового навчання у старших класах пов'язується з відповідним профілем школи і сприяє загальноосвітньому, загальнокультурному і загальнотрудовому розвитку учнів. За умови поглибленого трудового навчання школа може здійснювати

професійну підготовку на рівні кваліфікованих виконавців з певних професій і фахових спеціалізацій.

Оновлення Базового навчального плану у зв'язку з перезатвердженням державних стандартів не повинно збільшувати тижневе і річне навчальне навантаження на учнів. Введення нових предметів до інваріантної частини типових навчальних планів можливе за рішенням Колегії Міністерства освіти і науки на підставі результатів завершеної експериментальної апробації навчальної програми і навчально-методичного комплексу для учнів і вчителів.

IV. Навчально-виховний процес

Моделі навчально-виховного процесу у 12-річній школі будуються на основі багатокомпонентного, варіативного змісту освіти, вікових індивідуально особистісних норм розвитку учнів, застосування особистісно орієнтованих педагогічних систем, вибору перспективних освітніх технологій, комп'ютерної підтримки навчання, діагностичних і стимулюючих форм контролю і оцінювання досягнень учнів у різних видах навчальної діяльності, турботи про фізичне і психічне здоров'я дітей.

Початкова і основна школа, як правило, працюють у режимі 5-денного робочого тижня. Структура навчального року, режим навчальних занять визначаються школою з урахуванням вимог Закону України "Про загальну середню освіту" (651-14).

На всіх ступенях школи використовуються спеціальні методики вивчення та індивідуального розвитку дітей, які виявляють їхні здібності в інтелектуальній, мистецькій, спортивній, технологічній сферах.

Шкільне життя - лише частина цілісного процесу життєдіяльності дитини. На кожному ступені школи слід сповна реалізувати такі фактори навчання і виховання як навколишнє соціокультурне середовище, засоби масової інформації, сучасна техніка, створювати умови для повноцінної життєдіяльності дитини. Повнота, яскравість думок, почуттів, образів, які переживають учні у навчально-виховному процесі, - необхідна умова розквіту їхньої індивідуальності.

Гуманістичні цінності освіти зумовлюють зміну авторитарно-дисциплінарної моделі навчання на особистісно орієнтовану. Сутнісними ознаками цих змін є навчання і виховання особистості на засадах індивідуалізації, створення умов для саморозвитку і

самонавчання, осмисленого визначення своїх можливостей і життєвих цілей.

Особистісно орієнтована шкільна освіта вимагає всеохоплюючої психологізації навчально-виховного процесу, опори на надійну діагностичну основу. Сучасна школа має використовувати діагностику не селективну, а стимулюючу, супроводжуючу, яка є підґрунтям для прийняття і реалізації педагогічно доцільних рішень.

Особистісно орієнтоване навчання передбачає нову педагогічну етику, визначальною рисою якої є взаєморозуміння, взаємоповага, творче співробітництво. Ця етика утверджує не рольове, а особистісне спілкування (підтримка, співпереживання, утвердження людської гідності, довіра); зумовлює використання особистісного діалогу як домінуючої форми навчального спілкування, спонукання до обміну думок, вражень, моделювання життєвих ситуацій; включає спеціально сконструйовані ситуації вибору, авансування успіху, самоаналізу, самооцінки, самопізнання. Принципово важливою є орієнтація на розвиток творчості - творчої активності, творчого мислення, здібностей до адекватної діяльності в нових умовах.

Отже, найголовнішими ознаками особистісно орієнтованого навчання є багатоваріантність методик, уміння організувати навчання одночасно на різних рівнях складності, утвердження всіма засобами цінності і гідності дитячої особистості.

Диференціація та індивідуалізація навчання і виховання учнів стають основоположним принципом роботи середніх загальноосвітніх навчальних закладів. У них створюється педагогічна система на засадах врахування освітніх потреб, можливостей і пізнавальних інтересів школярів, яка забезпечує як роботу з обдарованими дітьми, так і запобігання неуспішності і відставанню учнів. Це досягається, зокрема, ефективним поєднанням інваріантної і варіативної складових Базового навчального плану у задоволенні запитів учнів і досягненні ними найкращих освітніх результатів. Це стає можливим завдяки варіативності робочих навчальних планів, за якими працюють середні навчальні заклади.

У початковій школі варіативна складова спрямовується в основному на індивідуальну роботу з учнями, особливо з недостатньо підготовленими до навчання дітьми, проведення групових консультацій, додаткових занять з окремих предметів. Тут можуть створюватися класи педагогічної корекції, вирівнювання знань, здоров'я тощо, які працюють в адекватному для розвитку дитини

режимі на основі глибокої індивідуалізації навчання, проведення спеціальних занять з корекції відхилень у психічному чи фізичному розвитку учнів, лікувально-оздоровлювальних заходів.

В основній школі навчальні години варіативної складової спрямовуються головним чином на загальноосвітню підготовку учнів, вивчення ними додаткових навчальних предметів за вибором учнів або відповідно до обраного напрямку роботи середнього навчального закладу, факультативне навчання. На цьому ступені шкільної освіти створюються передумови поглибленого вивчення окремих предметів чи курсів, що в подальшому дасть можливість учням свідомо обрати профіль навчання.

У старшій школі варіативна складова забезпечує головним чином поглиблене вивчення окремих предметів або освітньої галузі загалом за спеціальними програмами. Додаткові години можуть також спрямовуватися на факультативні заняття або трудову підготовку з оволодіння окремими професіями, які визначатимуть подальший життєвий шлях випускника школи. Якщо профіль навчання старшої школи не визначено, то вона продовжує здійснювати загальноосвітню підготовку учнів (власне, як специфічний профіль навчання) і задовольняти потреби учнів в загальній середній освіті.

Для розвитку здібностей обдарованих учнів відповідно до їхніх нахилів і задатків діють також спеціалізовані навчальні заклади - гімназії, ліцеї, колегіуми, спеціалізовані школи (школи-інтернати) з поглибленим вивченням окремих предметів, навчально-виховні комплекси, які надають учням можливість спеціалізуватися в окремих галузях знань і опановувати їх зміст на більш високому рівні володіння предметом. Зокрема, поглиблене вивчення іноземної мови може розпочинатися як з 2-го класу, так і з будь-якого наступного класу початкової школи за умови забезпечення необхідного рівня володіння іноземною мовою; поглиблене вивчення навчальних предметів з основ наук (математика, фізика, хімія, біологія, історія, філологія тощо) може розпочинатися за спеціальними програмами як в основній, так і в старшій школі.

Таким чином, залежно від освітніх потреб кожного школяра, його пізнавальних можливостей та мотивів, здібностей і нахилів в ідеалі вибудовується особистісна "освітня траєкторія" одержання повноцінної середньої освіти.

Школа повністю автономна у виборі форм організації навчально-виховного процесу, методів і засобів реалізації змісту

освіти. Збільшується питома вага індивідуалізованих форм роботи з учнем у поєднанні з груповими і колективними. Вчитель сам обирає форми і структуру навчальних занять, методи навчання, керуючись їх педагогічною доцільністю та іншими факторами, що зумовлюють результативність навчання і виховання школярів. Широкого використання в шкільному навчанні набувають нові інформаційні технології.

В основній і, особливо, в старшій школі, де обсяги засвоєваних знань значні і вимагають від учнів посиленої навчальної роботи, для окремих навчальних предметів і курсів може запроваджуватися концентроване їх вивчення, коли опанування їх змістом відбувається протягом 1-3 навчальних років і не розтягується на всі роки навчання (невеликі за обсягом курси можуть вивчатися навіть півроку). Таким чином, навчальні плани будуються з розрахунку 2-4 годинного тижневого навантаження на навчальний предмет, що дозволяє скоротити кількість дисциплін, які вивчаються учнем одночасно.

Поточний контроль за рівнем навчальних досягнень учнів здійснює вчитель на підставі загальних критеріїв і норм оцінювання навчальної діяльності школярів. В основній і старшій школі обов'язковим стає тематичний контроль результатів навчання, на проведення якого навчальними програмами відводиться необхідний час. Навчальний заклад визначає форми, зміст і способи проведення підсумкового контролю якості загальноосвітньої підготовки школярів, на підставі якого оцінюються навчальні досягнення і розумовий розвиток кожного учня.

Принципово змінюється система оцінювання навчальних досягнень учнів на основі надійних діагностичних методик та багатобальної шкали оцінок, розвитку самооцінної діяльності.

Нагородження учнів золотою і срібною медалями набуває передусім статусу визнання їхніх особливих успіхів у навчанні, а не є підставою для неодмінного одержання певних пільг.

З метою забезпечення державного контролю та моніторингу відповідності освітнього рівня учнів (вихованців), які закінчили загальноосвітній навчальний заклад I, II і III ступенів, вимогам Державного стандарту загальної середньої освіти, запроваджується державна підсумкова атестація учнів, яка здійснюється незалежно від середнього загальноосвітнього навчального закладу. Її зміст, форми і порядок проведення визначає Міністерство освіти і науки України.

V. Середня загальноосвітня школа в системі безперервної освіти

Загальна середня освіта є невід'ємною органічною складовою неперервної освіти. Вона є основою соціалізації молодої людини в суспільстві, фундаментом для подальшої її освіти чи трудової діяльності і забезпечує наступність у становленні людини в процесі її переходу від дитинства до дорослого життя. Тому середня школа дотримується, з одного боку, наступності з дошкільною освітою, зокрема, в питаннях базового компонента її змісту, з іншого боку, створює підґрунтя для загальнонаукової, загальнокультурної і допрофесійної підготовки фахівця до майбутнього суспільного життя.

Одержання повної загальної середньої освіти може здійснюватися різними шляхами, насамперед в середніх загальноосвітніх і спеціалізованих школах, школах-інтернатах, гімназіях, ліцеях, колегіумах та інших загальноосвітніх навчальних закладах, у тому числі для громадян, які потребують соціальної допомоги та соціальної реабілітації. Громадяни, які не мають можливості навчатися у школах з денною формою навчання, можуть отримати середню освіту у вечірніх (змінних) школах, а також за індивідуальними навчальними планами з наступним складанням екзаменів екстерном. Повну загальну середню освіту можуть надавати також професійно-технічні та вищі навчальні заклади I-II рівнів акредитації за умови дотримання ними вимог Державного стандарту загальної середньої освіти та норм типового навчального плану, розробленого і затвердженого Міністерством освіти і науки України спеціально для цих навчальних закладів.

VI. Управління загальноосвітньою школою

Управління загальноосвітньою школою є державно-громадським. Загальне управління закладом здійснюють державні органи управління, а безпосередньо - директор та органи громадського самоврядування (загальні збори, опікунська рада, наглядова рада тощо). На посаду директора призначаються досвідчені авторитетні фахівці-педагоги, які мають досвід управлінської діяльності або пройшли спеціальну управлінську підготовку. Управління школою стає гнучкішим, відкритішим, що відповідає вимогам часу, потребам громадян і суспільства.

Для забезпечення державно-громадського управління в загальноосвітньому навчальному закладі створюються органи громадського самоврядування та колегіальний орган управління -

педагогічна рада. Діяльність цих органів покликана забезпечити адаптивність, гнучкість та відкритість управління, сприяти поступовому переходу до стратегічно-цільового управління. Результативність управління загальноосвітнім навчальним закладом визначається ступенем досягнення окресленої мети, якісними позитивними змінами в діяльності закладу. Управління науково-методичною роботою в школі передбачає використання різноманітних її форм і методів здійснення (творчі групи, кафедри, циклові комісії тощо). Їх діяльність координується залежно від потреб колективу і завдань школи.

З метою демократизації управління та встановлення зворотного зв'язку для поточного коригування управлінських рішень в загальноосвітньому навчальному закладі діють колективні органи учнівського (учнівські збори) та батьківського (батьківські збори) самоврядування, повноваження яких визначаються Статутом.

Названі органи самоврядування є дієвим засобом формування громадської думки і ефективним способом демократизації управління. Взаємодія управлінських структур і органів самоврядування сприятиме процесам діалогізації взаємин, узгодженості внутрішніх мотивів із зовнішніми вимогами.

Акцент діяльності директора зміщується на удосконалення особистої діяльності і створення умов для самоорганізації діяльності учнів, вчителів, працівників адміністрації. Таким чином, здійснюватиметься поступовий перехід від домінуючого оперативного до стратегічного цільового управління через узгодження власних функцій з функціями усіх суб'єктів навчально-виховного процесу.

Діяльність організаційних структур на всіх рівнях управління загальноосвітнім навчальним закладом набуває рефлексивного характеру завдяки впровадженню моніторингового супроводу управління, у здійсненні якого значна роль належить шкільним психологічним службам.

Конституційне право громадян України на середню освіту здійснюється через систему фінансування загальної середньої освіти з суспільних фондів споживання за рахунок бюджетних асигнувань. Школам надається право формувати також власні кошти за рахунок прибутків від господарської діяльності, надання платних послуг іншим організаціям та населенню, оренди шкільних приміщень та інвентаря, добровільних внесків державних і кооперативних підприємств та організацій, батьків та інших громадян, цільових

внесків різних організацій та установ, банківського кредиту і вільно користуватися цими коштами. Школі має надаватися право визначати форми і системи оплати праці, матеріального стимулювання.

VII. Підготовка вчителя і його професійне вдосконалення

Зміни в змісті й структурі загальної середньої освіти мають глибинний характер і потребують розв'язання проблем підготовки вчителя, який усвідомлює свою соціальну відповідальність, постійно дбає про своє особистісне і професійне зростання, вміє досягти нових педагогічних цілей.

Під цим кутом зору роль учителя полягає не лише в тому, щоб забезпечити трансляцію знань, але й бути людиною культури і вселюдських цінностей, провідником ідей державотворення і демократичних змін.

Домінантною стає підготовка педагога, діяльність якого не обмежується викладанням власного предмета, фахівця, здатного до здійснення міждисциплінарних зв'язків, який усвідомлює значущість професійних знань в контексті соціокультурного простору. Важливим є його вміння організувати навчальний процес як педагогічну взаємодію, спрямовану на розвиток особистості, її підготовку до розв'язання завдань життєтворчості.

Реалізуючи гуманітарну природу своєї професії, вчитель як вихователь і організатор навчального процесу не обмежується оцінкою навченості учнів, а стимулює їхні особисті досягнення.

З огляду на нову ситуацію в освітньому просторі України педагог повинен уміти працювати в умовах вибору педагогічної позиції, технології, підручників, змісту, форм навчання тощо.

Отже, напрямок професійної переорієнтації вчителя - від просвітництва до здійснення життєтворчої та культуротворчої місії, від маніпулятивної, авторитарної педагогіки до педагогіки особистісно зорієнтованої, педагогіки співробітництва.

Оцінювання праці вчителя організовується так, щоб сприяти його розвитку і саморозвитку. Атестація педагога як форма виявлення рівня його кваліфікації, має стати демократичнішою, спонукати до професійного вдосконалення.

Все це вимагає кардинальних змін у первинній і післядипломній професійній освіті вчителя. Зокрема, реформа у вищій школі пов'язується з утвердженням фундаментальності педагогічної освіти, гармонізації в ній науково-предметних і світоглядно-методологічних, дидактичних, психологічних знань, що дозволить фахівцю повніше реалізувати гуманітарну, культуротворчу функції, виробити професійні цінності, оволодіти сучасним інструментарієм вивчення особистості дитини.

Акценти в підготовці вчителя мають бути також перенесені з вивчення стандартних, інваріантних станів на механізми оволодіння новим, прилучення до перспективних моделей педагогічного досвіду і набуття власного в широкій і різноманітній практиці.

Підготовка спеціаліста має бути гнучкішою й адекватною запитам практики. Зокрема, у зв'язку із запровадженням Закону України "Про загальну середню освіту" виникає необхідність оновлення навчальних планів вищих навчальних закладів шляхом введення додаткових дисциплін, спецкурсів, які мають забезпечити готовність педагога до роботи в різних типах загальноосвітніх навчальних закладів, профільних класах, з учнями шестирічного віку, з тими, хто має особливі здібності, до роботи класного керівника тощо.

В класичних університетах має бути збільшено обсяг годин на вивчення психолого-педагогічних дисциплін та педагогічної практики.

Доцільною є підготовка вчителів для сільської школи за кількома спеціальностями. Має бути передбачена підготовка вчителів спеціально для роботи в малокомплектній школі.

Потребує відновлення й удосконалення практика працевлаштування випускників педагогічних навчальних закладів.

Післядипломна педагогічна освіта має стати більш персоніфікованою, надаючи кожному вчителю ширші можливості для оновлення, удосконалення, поглиблення своєї професійної підготовки в прийнятний для нього спосіб, у тому числі на базі дистанційного навчання із застосуванням нових інформаційних технологій.

Замовником підвищення своєї професійної кваліфікації стає сам учитель, якому держава надає необхідні для цього можливості і стимули. Має бути удосконалена система цілеспрямованої підготовки викладацьких кадрів для вузів через магістратуру та аспірантуру.

Передбачається створення у регіонах системи стимулювання та підтримки новаторських пошуків учителів: педагогічні банки ідей, творчі спілки учителів-новаторів, благодійні фонди тощо.

Процес переходу до 12-річної школи є складним і тривалим. На цьому шляху уже в нинішній школі необхідно створювати передумови, без яких якісна 12-річна освіта неможлива. Насамперед - це підвищення соціального статусу вчителя, приведення його заробітної плати у відповідність із суспільною вагою педагогічної праці; зміцнення матеріальної бази шкіл, переобладнання шкільних кабінетів, спортивних залів, оснащення комп'ютерами, налагодження випуску підручників, методичних посібників, перетворення шкільних бібліотек в інформаційно-бібліографічні центри, розгортання різних форм дошкільного виховання. Необхідні суттєві зміни у фаховій підготовці майбутнього педагога, адекватні сучасним освітнім пріоритетам і завданням.

До шкільної освіти причетне по суті все населення країни. Це накладає особливу відповідальність за передбачувані зміни. Поступовість переходу, конкурсні засади створення варіантів базових планів, навчальних програм і підручників, попереднє дослідно-експериментальне навчання в окремих районах, широке обговорення його результатів - обов'язкові умови успішного запровадження 12-річної загальної середньої освіти.